

УДК 14(091)(477):17.022.1

ІДЕЇ ГУМАНІЗМУ НА ЗЛАМІ ТИСЯЧОЛІТЬ**Наталя Дорожинська***Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Університетська 1, м. Львів 79000, Україна, filos@franko.lviv.ua*

Зосереджено увагу на проблемі духовної кризи у сучасному суспільстві. З'ясовано, що причиною цієї кризи є споживацька психологія людини та втрата почуття відповідальності за свої дії. Висвітлено ставлення до людини й суспільства українських філософів В.Вернадського, М.Шлемкевича, В.Винниченка. Акцентовано на тому, що вироблення програми "нового гуманізму" забезпечить гармонійний розвиток особистості у майбутньому.

Ключові слова: свобода людини, новий гуманізм, національний характер.

У час економічних, технічних, світоглядних перетворень проблема моралі набуває особливої актуальності. Людина опинилася багатоманітному й суперечливому інформаційному світі. Масова культура стала одним з основних джерел цінностей передусім для молодшого покоління, а науково-технічний прогрес, забезпечивши могутність і свободу діяльності, став загрозою існування самого людства. Загальнолюдські цінності заступають, відтісняють соціальні феномени: держава, нація, техніка. Абсолютизовані минулими епохами категорії: благо, єдине, істина, на думку французького філософа Поля де Мена, не спроможні більше підтримувати культуру [1, с.123].

Перехід до суспільства інформаційного типу зумовив зміну духовних координат. Перегляду піддаються базові принципи гуманізму – віра в одвічну моральність людини, її розум, принципи справедливості, добра, рівності - як норми відносин між людьми. Криза гуманізму засвідчила, що людина не завжди діє лише згідно принципів добра й прогресу. Нерідко ірраціональні пристрасті (потяг до руйнування, ненависть, заздрість, жадоба помсти) визначають її сутність.

Гуманізм та його цінності не стали загальним явищем реального соціального буття. Розвиток науки і техніки сприяв вірі у безмежні можливості людини та втраті почуття відповідальності за свої вчинки. Безсумнівно, деградація особистості й суспільства, екологічне невігластво рано чи пізно призведе людство до самознищення. Тому так необхідно виробити нову стратегію суспільного розвитку, відшукати нові моральні орієнтири.

Драматизм ХХ ст. полягає у тому, що в пошуках матеріального добробуту людина втрачає себе, свою індивідуальність, не замислюється над духовною порожнечею. Е. Фромм вважав, що бажання володіти є характерною особливістю західного суспільства, в якому головною метою життя стали гроші, влада, слава [2, с.48].

Байдужість людини до тих, хто її оточує – найпекучіша моральна проблема сьогодення. Потрібні зміни економічні й політичні, щоб відродити духовні цінності. Проблема нового тисячоліття – стати і бути людиною нової орієнтації. Бажання вийти за межі власного “я”, пошук нових форм вираження життєвих потреб – підтвердження тих змін, які відбуваються у свідомості людини.

Західне суспільство з його високим рівнем матеріального добробуту не в усіх рисах гідне наслідування. Розуміння щастя як матеріального благополуччя, на думку В.Акімова, є хибним. Щоб виховати духовну людину, потрібно змінити її психологію. Економічний прогрес має поєднуватися з культурним відродженням, поступом, тільки тоді людство досягне духовної величі [3, с.251].

Причини критичного ставлення до гуманістичних ідей зумовлені їх неспроможністю забезпечити гармонійний розвиток особистості. Дегуманізація суспільства і людських відносин, що виявилася в існуванні тоталітарних режимів, а також у глобалізаційному поширенні “масової культури” досягла апогею у ХХ ст. Хибні уявлення про свободу людини, як наслідок контролю навколишнього світу за допомогою техніки, зумовили гуманітарні та екологічні катастрофи.

Суспільна дегуманізація стала поштовхом до появи нових інтелектуальних течій, серед яких екзистенціалізм посів чільне місце. Найвідомішими представниками цієї філософської течії були К. Ясперс, Ж.-П. Сартр, А. Камю, М. Аббаньяно. Стрижнем екзистенційної проблематики є людина. Сенс її існування, культурний розвій та свободу особистості, моральну відповідальність, яка орієнтує особистість на реалізацію своїх можливостей, перетворюючи тим самим людину на духовну істоту, – ось що прагнули осмислити вони.

Для екзистенціалістів зрозуміти людину – значить описати специфіку її буття. Буття людини і є тією свідомістю, через яку відкривається буття світу. Екзистенціаліст покладає на людину повну відповідальність за існування. “Людина не просто існує, вона є лише тим, що сама з себе робить. Це перший принцип екзистенціалізму...” [4, с.133].

Екзистенціальний гуманізм робить акцент на унікальності кожної людської істоти та її свободи. “Це гуманізм, бо ми нагадуємо людині, що немає іншого законодавства, крім неї самої, вона вирішує свою долю; ми показуємо, що реалізувати себе людина може не шляхом заглиблення в своє

“я”, а назовні” [5, с.89]. На думку Сартра, моральний імператив Канта нівелює людську свободу, тому він сформулював свій власний варіант категоричного імперативу, який закликав поважати свободу кожного індивіда.

З гуманістичних поглядів екзистенціалістів випливає: чим більше людина вільна духовно – тим більше вона відповідальна. Бути вільним – означає не діяти і не думати так, “як усі”, бо саме такий стан речей може призвести до безвідповідальності.

Поряд з проблемами, орієнтованими на окрему людину (свобода особи, її права на задоволення своїх природних потреб, боротьба проти насильства та ін.), виникає проблема захисту навколишнього середовища. Людина не володарює над природою, а є дійовою особою процесу її безперервного перетворення.

Якщо говорити про українську філософію, то обґрунтування екзистенційного сенсу буття, гуманістичних стосунків, відповідальності можна відшукати вже в працях Григорія Сковороди. Філософ формулює думку таким чином: основною проблемою людського існування є щастя конкретної людини. Розв’язати цю проблему можна лише в процесі самопізнання.

Одним з перших, хто поставив в українській філософській думці питання про взаємостосунки людини і природи, був вчений, філософ В. Вернадський. Якщо людина хоче жити і бути щасливою, вона повинна усвідомити, що це може статися лише разом із Всесвітом. Ідея антропокосмізму – одна з підвалин його філософського світогляду. Мислитель висунув ідею становлення сфери людського розуму-ноосфери. Ця “мисляча” оболонка є силою космічного порядку, яка утворює навколо Землі особливу силу. Завдяки ноосфері не можна створити суспільство, яке здатне забезпечити гармонію з природою. Становлення ноосфери важко уявити без духовного розвитку, гуманізації усіх сфер діяльності людини.

Сьогодні потрібно відмовитись від нанесення збитків природі, приймаючи екологічно правильні рішення, щоб не поставити під загрозу можливість існування майбутніх поколінь.

В. Вернадський не оминув своєю увагою роль соціального життя в становленні ноосфери. Він стверджував: “Людство єдине, взяте в цілому, є могутньою геологічною силою” [6, с.53]. Війна, на думку вченого, є найбільшою перешкодою для формування ноосфери.

У роки тоталітаризму В. Вернадський відстоював ідею пріоритету людської особистості над масою. Він вважав, що немає нічого ціннішого в світі й нічого, що потребує більшої турботи і поваги, ніж вільна людська особистість.

Микола Шлемкевич – визначний український філософ ХХ ст. запропонував власне обґрунтування екзистенційного сенсу буття, духовного відродження людини. Він детально проаналізував причини моральної кризи “української душі”. Ці причини, на його думку, криються в незгодах і суперечках, які розділяли українців, в тому, що вони зреклися християнської моралі, перейняли чужу абстрактну більшовицьку ідею, яка призвела до духовної безодні. Українській душі притаманне поєднання індивідуалізму з ідеєю рівності, неприпустимості насильства влади. Філософ закликав дотримуватися християнських настанов: любити Бога, Божий образ, а найбільше – любити Боже в людському. Загальні засади “люби Бога над усе” і “люби ближнього як самого себе” повинні стати ідеалом людського життя.

М. Шлемкевич вважав, що моральні ідеали не вічні, вони змінюються. Засвідчує це історія. На початку ХХ ст. чуйність, ніжність, свобода були ідеалами шляхетної душі. Перша світова війна однак на історичний кін вивела сильну цілеспрямовану людину.

Філософ творить “моральну піраміду” суспільства, яка охоплює систему цінностей “людини політичної”, “людини ідеологічної”, “людини героїчної”. А “порядна людина” – це той моральний ідеал, що творить основу піраміди моральних цінностей.

Ідеал людини, на думку М. Шлемкевича, змальований І.Франком:

*Блаженний муж, що серед гвалту й гуку
Стоїть як дуб посеред і грому,
На згоду з підлістю не простягає руку,
Волисть зламатися, ніж поклонитись злому...*

Важливою є рівновага в суспільстві між двома суспільними тенденціями. Перша – консервативна, яка існує завдяки своїй впорядкованості й постійності. Друга – революційна, динамічна, яка, руйнуючи застарілі форми, виявляється у нетерпимості та кровопролиттях. Коли у суспільстві переважає консервативна тенденція, тоді відсутній поступ й творчість, таке суспільство деградує. Коли домінує революційна тенденція, суспільна піраміда розхитується, а культурна спадкоємність переривається.

Головне завдання духовної культури – надати ясної форми природному станові душ, зорганізувати духовність. Потрібно звернутися до логосу – світогляду й етносу, життєвого ладу, завдяки яким утверджуються почуття, настрої, космос упорядкованих думок і дій. Окремі ділянки духовної культури допомагають пов’язати образи і поняття в релігійні та філософські системи. Завдяки релігії, наприклад, людина може “вийти поза себе, поза своє дочасне існування, доторкнутися вічності”; мистецтво – це внутрішній світ людини, який здійснює чуттєву оцінку світу; наука і техніка – скеровує увагу на зовнішній світ і дає людині змогу здобути владу над ним. Світоглядні зусилля зреклися виразності й логіки, а мистецтво –

безпосередньої близькості життя, його правди – ось витoki духовної кризи. М. Шлемкевич зазначав: “Коли мислитель втрачає ясність і виразність логіки в творах, задля блиску й дешевого успіху, то це вже ознака кризи в людині” [7, с.114].

Найперше, щоб відчувати себе щасливою та вільною людиною, їй необхідно знайти сили щоб вийти з в’язниці власних переживань. Духовна криза, яка наростала роками, не зникне за один день. Для здобуття внутрішньої гармонії та подолання деструктивного спадку потрібні усвідомлені зусилля. Коли людина знаходиться віч-на-віч зі смертельною кризою, то тільки самопізнання або повернення до власних глибин душі врятує. Згадуючи це сократівське гасло, М. Шлемкевич наголошував: “Жий, людино, в родині і для родини, в суспільстві і для суспільства, в світі і для світу. Вийди з тісного суб’єктивного світу!” [7, с.128].

Свій погляд на проблему моральної досконалості людства мав і талановитий український прозаїк, драматург, публіцист, філософ, політичний і громадський діяч Володимир Винниченко. В основу його морально-етичної концепції покладено принцип “конкордизму”. Вихідним пунктом його філософських пошуків було переконання, згідно з яким справжнім спрямуванням філософії взагалі має стати обґрунтування шляхів щасливого життя людини. Актуальність цього питання зумовлена тим, що впродовж історії людство так і не змогло виробити програми побудови щасливого життя. В. Винниченко усвідомлював, що неможливо визначити такі природні прагнення людини, задоволення яких і означало б досягнення щастя. Людина може досягти багатства, слави, влади, але вони не дають змоги відчувати постійної радості життя. Щастя – це річ абсолютна, пов’язана з вічністю законами світової гармонії. В. Винниченко зазначав: “Тільки дієва рівновага всіх цінностей та погодженість їх між собою та з силами назовні нас дає той стан, який ми можемо з цілковитим правом назвати щастям” [8, с.175]. Порушення рівноваги є ознакою хвороби або нещастя. Винниченкова мораль конкордизму вимагає узгоджувати свої вчинки з навколишнім світом. Тобто, для того, щоб бути щасливим, потрібна гармонія людини з природою, з самим собою. Узгодження з природою, на його думку, є першою умовою взаємодії сили людини всередині себе. Особливу увагу він приділяв життєвій моралі, принципу “будь чесним із самим собою”. В. Винниченко відкидає стару мораль, яка так само змінюється, як релігійні, політичні, економічні святині [9, с.425]. У ситуації, коли руйнуються старі цінності, потрібно прислухатися до голосу сумління, який є вищим суддею для кожної людини.

Отже, щоб подолати кризу духовної культури, знайти шлях до щастя, потрібно діяти згідно з природою, всесвітом, дотримуватися злагоди зі своїм “я”. Якщо В. Винниченко звертав увагу на пошук моральних принципів, а головною темою його творчості були людська гідність, то В. Вернадський

закликав людство усвідомити свій зв'язок зі Всесвітом і надавав розуму роль природної сили всесвітнього порядку. М. Шлемкевич бачив вихід з кризи "української душі" у поверненні до логосу й етносу – вічних моральних ідеалів, родинних традицій і християнських заповідей. Вищою метою Винниченкової програми конкордизму є перетворення людського суспільства в єдину Федеративну Республіку Землі. А В.Вернадський мріяв про створення суспільства, яке складається з особистостей, що своєю поведінкою будуть зразком гуманного ставлення до природи й Всесвіту. Для М. Шлемкевича важливим було внутрішнє удосконалення людини через самопізнання і рівновагу "моральної піраміди цінностей".

Сьогодні, на рубежі третього тисячоліття, гуманізм відроджується, бо розв'язати глобальні проблеми сучасності можна лише спільно. Потрібно визнати водночас цінність людської індивідуальності та право її на свободу. Свободу людини треба сприймати не як здатність керувати природою, не як всеохоплюючий контроль, а як рівноправні відносини з тим, що знаходиться поза людиною: цінності іншої культури, природні й соціальні процеси [10, с.27]. Саме взаємна діяльність рівноправних партнерів, кожний з яких зважає на інших, має стати ідеалом "нового гуманізму". В суспільній сфері мають утвердитись загальнолюдські цінності, а у ставленні суспільства до природи – екологічний імператив. Ідея цінності природи, альтруїзм, філософія космізму доповнять гуманістичний світогляд. Побудова нової стратегії людства, як зазначає М. Мойсєєв, має допомогти людині перемоделювати свою поведінку відповідно до соціальних та індивідуальних цінностей, забезпечити коеволюцію природи і суспільства. Ця програма мусить опиратись як на технічне переозброєння суспільства, так і на утвердження нового соціального імперативу [11, с.24].

У фундаменті нової етики повинна лежати нова онтологія людини, яка передбачає переосмислення природи індивідуальності, міжлюдських стосунків. Свобода самоствердження людини повинна реалізовуватися в толерантних умовах багатоманітності самовираження, прийнятті різних поглядів, рівноправного партнерства людини та світу, людини та природи, людини та людини.

-
1. История философии и культура. К., 1991.
 2. Фромм Э. Иметь или быть. М., 1986.
 3. Акимов В. Человек на рубеже тысячелетий // Філософія, культура, життя: Міжвуз.зб. Вип.6. Дніпропетровськ, 1999. С.246-252.
 4. Сартр Ж.-П. Екзистенціалізм – це гуманізм // Зарубіжна філософія ХХ ст. К., 1993.
 5. Губман Б. Западная философия культуры ХХ века. Тверь, 1997.

6. *Вернадский В.* Философские мысли натуралиста. М., 1988.
7. *Шлемкевич М.* Загублена українська людина. К., 1992.
8. *Бичко І.* Ніцше в Україні // Філософська і соціологічна думка. 1994. № 8-9. С.154-176.
9. Історія філософії України. Хрестоматія. К., 1993.
10. *Лекторский В.* Идеалы и реальность гуманизма // Вопросы философии. 1994. № 6. С.23-29.
11. *Моисеев Н.* Современный антропогенез и цивилизационные разломы // Вопросы философии. 1995. № 1. С.3-31.

THE IDEAS OF HUMANISM ON THE TURNING-POINT OF MILLENNIUM

Natalija Dorozhyns'ka

*Ivan Franko National University of Lviv
st. Universytetska 1. Lviv 79000, Ukraine, filos@franko.lviv.*

The article is dedicated to the problems of spiritual crisis in modern society, the cause of which is the loss of responsibility for own actions of people. The author analysed relation of people and nature in the investigations of the Ukrainian philosophers: V.Vernads'kyj, M.Shlemkevych, V.Vynnychenko. The programme of the solution of spiritual crisis of a modern society (community) is offered, that is based on correlation of a man with the laws of nature and world in the future.

Key words: freedom of people, new humanism, information society.

Стаття надійшла до редколегії 06.2001

Прийнята до друку 10.2001